

ПРЭЦЭДЭНТНЫЯ ФЭНОМЕНЫ Ў ПРОЗА-ПАЭТЫЧНЫМ ІДЫЯСТЫЛІ У. КАРАТКЕВІЧА

Л.М. Шэцка,

выкладчык кафедры беларускай і рускай філалогіі
Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І.П. Шамякіна
Мазыр, Беларусь

E-mail: larisa-chaika@tut.by

Статья посвящена исследованию идиостиля В. Короткевича, одного из ярких представителей белорусской литературы и культуры, индивидуально-авторская концепция мира которого репрезентирована и в прозе, и в поэзии, и в драматургии. Исследуются особенности проза-поэтического идиостиля писателя в аспекте прецедентности. Характеризуются вербальные и невербальные прецедентные феномены, описываются основные типы прецедентных феноменов: вербальные (прецедентное имя и прецедентное высказывание) и вербализуемые (прецедентная ситуация и прецедентный текст). Делается вывод о разнообразии средств выражения и источниках прецедентности как одной из основных характерных черт идиостиля В. Короткевича.

Ключевые слова: Владимир Короткевич, идиостиль, интертекстуальность, прецедентный феномен, прецедентное имя, прецедентное высказывание, прецедентная ситуация, прецедентный текст.

PRECEDENT PHENOMENA IN THE PROSE-POETIC IDIOSTYLE V. KARATKEVICH

L.M. Shetska,

Lecturer at the Department of Belarusian and Russian Philology,
Mozyr Pedagogical University named after I.P. Shamyakina,
Mozyr, Belarus

E-mail: larisa-chaika@tut.by

The article is devoted to the study of idiostyle of V. Korotkevich, one of the brightest representatives of Belarusian literature and culture, whose individual author's concept of the world is represented in prose, poetry and drama. The features of prozo-poetic idiostyle of the writer in the aspect of precedent are investigated. Verbal and non-verbal precedent phenomena are characterized, the main types of precedent phenomena are described: verbal (precedent name and precedent statement) and verbalized (precedent situation and precedent text). The conclusion is made about the variety of means of expression and sources of precedent as one of the main characteristic features of V. Korotkevich's idiostyle.

Key words: Vladimir Korotkevich, idiostyle, intertextuality, precedent phenomenon, precedent name, precedent statement, precedent situation, precedent text

Уводзіны

Даследаванне мастацкага тэксту, мовы асобнага аўтара непарыўна звязана з паняццем ідыястылю. Ідыястыль прадстаўляе сабой сістэму змястоўных і фармальных лінгвістычных характарыстак, уласцівых творам пэўнага аўтара, што робіць унікальным аўтарскі спосаб моўнага выражэння карціны свету, уасоблены ў гэтых творах.

Для беларускай літаратуры і культуры адным з прыкладаў найбольш яркіх ідыястыльовых прастор з'яўляецца літаратурна-мастацкая спадчына Уладзіміра Караткевіча, індывідуальна-аўтарская канцэпцыя свету якога рэпрэзентавана і ў прозе, і ў паэзіі, і ў драматургіі.

Асаблівую цікавасць для далейшага даследавання творчасці У. Караткевіча і ў цэлым для лінгвістычнай стылістыкі і паэтыкі прадстаўляе феномен проза-паэтычнага ідыястылю (ПП), які ў сукупнасці ўяўляе сабой дваадзінае поліжанравае і лінгвастылістычнае ўтварэнне (проза + паэзія) і мае асаблівасці як на узроўні унутранай інтэртэкстуальнасці – вобразнасць, канцэптасфера, спецыфіка адбору моўных сродкаў, адметнасці рэалізацыі прагматычных інтэнцый, эмацыйных устаноў, так і на ўзроўні знешняй інтэртэкстуальнасці – жанрава-тэматычнае адзінства, прынцыпы апеляцыі да «чужых» тэкстаў, прэцэдэнтнасць, аўтарэфлексійнасць і інш. Даследаванне ідыястылю У. Караткевіча ў аспекце знешняй інтэртэкстуальнасці раскрывае сутнасць паняцця ідыястыль як адзінства нацыянальна-культурнага кампаненту, з аднаго боку, і універсальнага – з другога (прыёмы апеляцыі ў творах У. Караткевіча да беларускіх і сусветных паэтаў і пісьменнікаў). Прыметы ідыястылю адлюстроўваюцца ў прынцыпах адбору крыніц прэцэдэнтных адзнак у іх шматлікіх разнастайнасцях, спецыфічных спосабах увядзення ў маўленчую тканіну тэксту, асаблівасцях камбінацый у межах аднаго тэксту, адмысловым рэпертуары функцый і інш.

Мэты і задачы

Мэта даследавання – даследаваць асаблівасці проза-паэтычнага ідыястылю У. Караткевіча на ўзроўні знешняй інтэртэкстуальнасці ў аспекце прэцэдэнтнасці. Дасягненне пастаўленай мэты заключаецца ў вырашэнні наступных задач: выявіць у ПП аўтара вербальныя і невербальныя прэцэдэнтныя феномены; апісаць асноўныя тыпы прэцэдэнтных феноменаў: вербальныя (прэцэдэнтнае імя і прэцэдэнтнае выказванне) і

вербалізаваныя (прэцэдэнтная сітуацыя і прэцэдэнтны тэкст).

Метады і матэрыял даследавання

Матэрыялам даследавання з'яўляецца мова празаічных і паэтычных тэкстаў У. Караткевіча як інтэртэкстуальная з'ява. У дадзенай рабоце выкарыстоўваліся розныя метады і прыёмы – ад агульнанавуковых (аналізу і сінтэзу), да лінгвістычных (апісальны метад і лінгвістычныя прыёмы: лінгвістычнае назіранне, класіфікацыя і сістэматызацыя). Шляхам суцэльнай выбаркі былі вылучаны з тэкстаў прозы і паэзіі прэцэдэнтныя феномены, далей матэрыял падвяргаўся класіфікацыі і сістэматызацыі ў адпаведнасці з мэтай і задачамі даследавання.

Вынікі і іх абмеркаванне

Ідыястыль уяўляе сабою сукупнасць лінгвістычных і экстралінгвістычных фактараў (творчая індывідуальнасць аўтара + сродкі яе выражэння). У спалучэнні з паняццем ідыястылю разглядаецца праблема вывучэння дыялагічных адносін тэкстаў. Тэкст, асабліва мастацкі, не існуе ізалявана, а ўступае ў дыялог з іншымі тэкстамі, што прыводзіць да разгляду дыялогікі тэксту як бясконцай сэнсавай прасторы [1, с. 8]. Для абазначэння міжтэкставых дыялагічных адносін паралельна з тэрмінам «інтэртэкстуальнасць» выкарыстоўваюцца такія тэрміны, як «феномен прэцэдэнтнасці», «чужое слова», «звыштэкставыя сувязі», «міжтэкставая камунікацыя» і інш. Ва ўзаемадзеянні з катэгорыяй інтэртэкстуальнасці намі разглядаецца тэорыя прэцэдэнтнасці. В.У. Красных, мадыфікуючы паняцце Ю.М. Караулава, адзначае, што за ПФ заўсёды стаіць нейкае ўяўленне пра яго, агульнае і абавязковае для ўсіх носьбітаў таго ці іншага нацыянальна-культурнага менталітэту, ці інварыянт яго ўспрыняцця, які і робіць усе апеляцыі да ПФ «празрыстымі», зразумелымі, канататыўна афарбаванымі. І, гаворачы пра сталую апеляцыю да ПФ (а гэта з'яўляецца адной з прыкмет апошніх), мы маем на ўвазе «аднаўляемасць» звароту да таго ці іншага ПФ [2, с. 170].

В.У. Красных вылучае вербальныя і невербальныя прэцэдэнтныя феномены, дзе «да першых адносяцца самыя разнастайныя тэксты як прадукты маўленча-разумовай дзейнасці, да другіх – творы жывапісу, скульптуры, архітэктуры, музычныя творы і г. д.» [2, с. 171].

Невербальныя прэцэдэнтныя феномены з'яўляюцца патэнцыйна вербалізаванымі. Так,

захоўваюцца ў свядомасці чалавека вобразы «Троіцы» А. Рублёва («А ён любіў гэтую павязь з усімі і ўсімі. З усімі вякамі і з усімі людзьмі, што былі, ёсць і будуць на зямлі. Гэта рабіла яго вялікім, значна вышэйшым за сярэдняга, сябе. Гэта нараджала душы нейкі высокі сумны гонар, гордае і горкае пачуццё няяркай радасці за ўсіх і ціхай тугі на еднасці чалавечай. Тое пачуццё, што ярчай за ўсё свеціць у «Троіцы» Рублёва» [3, с. 343]), «Пятая сімфонія» Л. Бетховена («Андрэй працягнуў руку і злёгка стукнуў пальцамі ў сценку. Праз імгненне адтуль даляцелі два лёгкія ўдары ў адказ – знак, што Яніс вольны. І тады яшчэ чатыры ўдары «та-та-та-там» – першыя такты пятай сімфоніі Бетховена, пазыўныя Андрэя. Прастукаўшы іх, Грынкевіч выйшаў на калідор і адчыніў Янісавы дзверы» [4, с. 73]), якія могуць быць актываваны славесным згадваннем пра іх.

Фіксуюцца апеляцыі да невербальных прэцэдэнтных феноменаў наступнага характару:

- **творы жывапісу і імёны мастакоў:** «– Наша жамчужына, – сказала яна. – «Выход у Гефсіманскі сад»... Малады Рэмбрант» [4, с. 151], «Глухі геній (Гойя) » [5, с. 286]; «Вочы твае і цела / Стварыў калісь Баціцэлі» [5, с. 358], «У яго былі спадзістыя плечы, тлустыя грудзі, што зараслі сівым воласам, і вялізны круглы живот. Плаваў ён, як плавок, гадзінамі, а калі ставаў на грудзі ў вадзе і скрыжоўваў караценькія лапкі, то вельмі нагадваў “дзядулю вадзяніка” з карціны Білібіна» [3, с. 364]; «Гэта было нешта накшталт гагенаўскай ідыліі, толькі самая ідылія была мяккая, размытая, каўночная, без уласцівых поўдню грубавата-кафейных і глянцава-зялёных адценняў» [4, с. 251];

- **музычныя творы і імёны кампазітараў,** якія ўжываюцца аўтарам для правядзення паралелі ўспрымання музыкальнага суправаджэння з настроем і жыццёвай сітуацыяй героя: «Петрык граў Мендэльсона, тую самую яго рэч – Андрэй забыў назву, – дзе музыка быццам гаворыць праз светлы сум: “Нічога не зробіш”» [4, с. 188]; «Значыць, мне не зусім пашанцавала. Запанавала маўчанне. Толькі Петрык граў. Цяпер – “Смерць Азэ”» [4, с. 189], «Праз сценку ён чуў лёгкія гукі музыкі ў суседа. Гралі той самы канцэрт Мендэльсона. Андрэй склаў кнігі ў чамадан. Усе» [4, с. 235];

- **выявы скульптуры і імёны скульптараў:** «І валяце жанчын, І яе, Тарускую Неферціці, з яснай дзіўнай усмешкай, з доўгай шыяй і сапфірам занадта спакойных вачэй» [5, с. 175]; «На руцэ ў чалавека, як плашч Апалона Бельвядэрскага, вісела чыёсьці паліто. А ля самых ног статуі мірна спаў мрамурова-бледны юнак. Спаў, паклаўшы галаву на пальцы гранітнага ступака. Замёрзлыя ставы адлівалі пад яго святлом, ружовым, як вада. І па іх лёдзе, паміж безжыццёва чорных вярбовых шкілетаў, ненатуральна імпэтна імчалі па крузе надламаных

цені канькабежцаў. Ганна сказала праўду, усё гэта было падобна на тую кругавую віхуру, што імчала сярод іншых Франчэску і Паоло» [4, с. 195].

У ідыястылі У. Караткевіча можна назіраць выпадкі кантамінацыі невербальных прэцэдэнтных феноменаў. Яны, у прыватнасці, могуць быць ужыты ў якасці тропай ці стылістычных прыёмаў, часцей за ўсё ў складзе вобразных параўнанняў ці метафарычных канструкцый. У некаторых выпадках выкарыстоўваюцца шырока вядомыя ПФ, якія не патрабуюць тлумачэння і ўжываюцца з мэтай градацыйнага прырашчэння сэнсу, пар.: «Вам ніколі не даводзілася зайздросціць старажытнаму князю Давіду з палескага Гарадка? Мы ў тое лета зайздросцілі яму, як Яга зайздросціў Венецыянскаму Маўру, як Сальеры зайздросціў Моцарту, як... як усе бездары зайздросцяць Чалавеку» [3, с. 297–298]; «Моны Лізы смяюцца губы, / Страсіць Бетховена ў гуках пье...» [5, с. 349].

Прымаючы за аснову класіфікацыю ПФ, прапанаваную В.У. Красных, у ідыястылі У. Караткевіча мы вылучаем вербальныя (прэцэдэнтнае імя і прэцэдэнтнае выказванне) і вербалізаваныя, г. зн. якія падаюцца вербалізацыі (прэцэдэнтная сітуацыя і прэцэдэнтны тэкст) ПФ [2, с. 171].

«Прэцэдэнтная сітуацыя (ПС) – нейкая «эталонная», «ідэальная» сітуацыя, злучаная з наборам вызначаных канатацый, дыферэнцыяльныя прыкметы якой уваходзяць у кагнітыўную базу, вызначальным ПС могуць быць прэцэдэнтнае выказванне ці прэцэдэнтнае імя» [2, с. 172]. Пар.: «Ноч святое Вальтургі: рук спляценне, Вежы, мур і горад з сярэдняй вякоў» [5, с. 300]; «Ён мог цэлую гадзіну гаварыць лухту, а потым кінуць нешта такое, чаго і Саламон не сказаў бы» [4, с. 192)].

ПС можа быць актуалізавана праз згадванне імя аднаго з персанажаў тэксту, пар.: «Птушкай ускінуся перад табою. Сірынам заспяваю, прыжмурыўшы вочы сярод маладых дрэў, Феніксам згару і ўваскрэсну з попелу» [4, с. 114]; «ўспомніў, што Хронас жор уласных дзяцей, што на месцы Кіева пасля татар трыста год раслі дрэвы» [4, с. 112].

Апеляцыя да ПС можа быць рэалізавана праз уключэнне ПІ ў склад метафарычных канструкцый: «Дык, значыць, Кай хоча дапамагчы маленькай Гердзе выплакаць з сэрца асколак люстра?» [4, с. 299], «Палала бярозка, танюткая, чыстая, Без стогну, Як Жаннао’Арк» [5, с. 231]; ці ў склад параўнальнага звароту: «А на ганку, асветлены зарывам, стаяў кароль Якуб і, абатіраючыся на шаблю, глядзеў на агонь, як Нерон на пажар вечнага горада» [3, с. 103], «Узняў ён длань маю. Як Давід на Галіяфа – Узняў» [3, с. 38]; або праз кароткае апісанне сітуацыі: « – Памятаеш, быў такі Іксіён? – пасля паўзы спытаў Андрэй. – Закахаўся ў Геру, жонку

Зеўса. Яго вырашылі злавіць і падсунулі яму воблака, надаўшы яму вобраз Геры. Ён выдаў сябе, абдымаючы воблака, і яго наведкі прывязалі да кола, якое круцілася» [4, с. 269].

У некаторых выпадках апеляцыі да ПС могуць ажыццяўляцца праз вынясенне ПІ ў моцную пазіцыю тэксту – загаловак (апавяданне пра карабель-здань з аднайменнай назвай «*Лятучы галандзец*» [3, с. 219], «Балада аб *арганаўтах*» [5, с. 83] (арганаўты – у грэчаскай міфалогіі героі, што адправіліся на караблі «Арго» пад кіраўніцтвам Ясона ў Калхіду за залатым руном, якое ахоўвалася цмокам).

«Прэцэдэнтны тэкст (ПТ) – скончаны і самадастатковы прадукт маўленча-разумовай дзейнасці; (полі)прэдыкатыўная адзінка; складаны знак, сума значэнняў кампанентаў якога не роўная яго сэнсу; ПТ добра вядомы любому сярэдняму чытачу нацыянальна-лінгва-культурнай супольнасці» [2, с. 172].

Зварот да ПТ можа ажыццяўляцца праз злучаньня з гэтымі тэкстамі прэцэдэнтныя выказванні ці прэцэдэнтныя імёны, а ў некаторых кантэкстах – шляхам згадвання назваў саміх твораў і іх аўтараў («*Заходжу да яго – няма, пайшоў кудысьці. А на стале – я не цікавіўся, але адразу трапляе ў вочы – чаго толькі няма: «Сазі пра вікінгаў», «Гісторыя конунгаў Нарвегіі», раманы Канрада. І на самай сярэдзіне стала – «Легенды паўночных мораў». Я па запрашэнні гаспадыні чакаў хвілін дваццаць і цікнуў у гэту кнігу. Адкрыта на гісторыі Лятучага Галандца. Ну на што гэта патрэбна, каму? Разумею ж ён гэта. А ў асабістым жыцці... ах, дамы і трубадуры, ах, *Гаральд Вілабароды!* Чалавек-рамантык, сьвярджаю гэта, у наш век тое самае, што жывы мамант» [3, с. 223]; «*Ляда мая! Колькі даўніх крылатых стагоддзяў / Ты разрэзала ветразем, вартым людзей і багоў, / Плывучы ў невядомае, ў дальнія тысячагоддзі, / Быццам бронзай акуты «Арго», / Крутабок і звонкі «Арго»» [5, с. 185].**

ПТ, уведзены ў тэкст, не можа не перасякацца з ім у плане агульнай семантыкі, і пры скрыжаванні адметнымі сваімі элементамі (семантычнымі, структурнымі і інш.) з асноўным тэкстам прэцэдэнтны тэкст так ці інакш актуалізуецца (хаця б у самых агульных рысах) у свядомасці чытача. Інтэртэкстуальна злучаным тэкстам уласцівы і адносіны ўключэння, для якіх характэрна эксплікацыя ўстаноўкі на прэцэдэнтны феномен менавіта як тэксту ў яго цэласнасці, маркерамі чаго могуць выступаць: загаловак прэцэдэнтнага тэксту: «*А ты што, не чытаў Эклезіяста?» [3, с. 155]* нават з указаннем на аўтара: «*Было гэта нешта накішталт гогалеўскай «Шынелі»: жыў сабе ў гарадку стары, які ні ад каго не атрымліваў лістоў. Ну і гэтак далей. Шкада было гэтага старога – слёзна» [4, с. 199], згадкі пра сам тэкст: «*З доўгай, цяжкай, паўночнай**

*тваёй Адысеі Я чакала цябе» [Караткевіч 1, с. 140], аллюзія (на раман Ф.М. Дастаеўскага «Ідыёт»): «*Шкадава-аць, – і раптам выплюнуў: – Ідыёт ты! Князь Мышкін!*» [4, с. 201].*

Прэцэдэнтнае выказванне (ПВ) – «прадукт, што рэпрадуцыруецца ў маўленча-разумовай дзейнасці; скончаная і самадастатковая адзінка, якая можа быць ці не быць прэдыкатыўнай» [2, с. 172–173]. У ідыястылі У. Караткевіча адсылкі такога плану сустракаюцца ў дачыненні:

- *да вядомых цытат і афарызмаў: «Вось крычыць вязь на ножнах крывых: / – «Не вымай без вялікай патрэбы, / Не хавай без вялікай крыві!» [5, с. 206]; «Волчица, ты их вскормила, не вытрымаў Андрэй. / Так, – сказала яна, – ваша праўда. / Волчица, ты их вскормила, / Ты помнишь ли их, когда, / Рыча от брагного пыла, / Сжигали они города» [4, с. 83] (у дадзеным выпадку мы маем мадыфікаваны варыянт радкоў вядомага верша Н. Гумілёва «Рым»);*

- *да фрагментаў з папулярных музычных твораў (цытата з тэксту песні «Флюгер» вакальнага цыклу Франца Шуберта «Зімовы шлях»), пар.: «Кручу: «Над домам флюгер ёсць у лобай» / І Шуберт падзяляе ціхі сум. / О «Зімна шлях»» [5, с. 49];*

- *да прыказак, прымавак, крылатых выразаў, якія нярэдка выкарыстоўваюцца не ў зыходным выглядзе, а перажываюць трансфармацыю структуры і семантыкі: «засмаж сабаку – рады дасць і ёй» [5, с. 318] – у значэнні «талодны, стомлены».*

Прэцэдэнтныя тэксты ў ідыястылі У. Караткевіча разнастайныя па сваім паходжанні: беларускія прыказкі і фразеалагізмы («*што, зямелька дарагая, нарабіў Ілля гнілля» [5, с. 295]; «як цюцька змок» [5, с. 318]; «знікнуць знічкаю» [5, с. 304];* лацінізмы («*усе з нуля даводзіцца пачаць» [5, с. 385] – Ad carceres a calce revocari. Цыцэрон [6, с. 14]; «гэх, старасць не радасць» [5, с. 390] – Aetas senilis mala terx est. Плавт. [6, с. 19]; выразы, якія звязаны з грэчаскай і рымскай міфалогіяй («*у капішчы Пасейдона, між сонцам і золатам хваль» [5, с. 221]; «як драбіцца ў ім сонца – Зевесаў распалены шчыт» [5, с. 197].**

Яшчэ адна крыніца – гэта біблейскія тэксты. Письменнік актыўна запазычвае з Бібліі выразы, ужываючы іх як у прамым, так і ў метафарычным сэнсе. Так, у рамане «*Хрыстос прыязмліўся ў Гародне» [7] кожная частка адкрываецца эпіграфам ці нават некалькімі, большасць з якіх біблейскага паходжання (напрыклад: Раздзел «Мужыцкі Хрыстос» – эпіграф «*Я з вамі ва ўсе дні да сканчэння веку».* Матей, гл. 28, ст. 20 [7, с. 230]; Раздзел «Вось аддаецца сын чалавечы...» – эпіграф: «*І ўсе, глядзячы на яго, бачылі твар ягоны, як твар анёла» Дзеянні, гл. 6, ст. 15 [7, с. 428].**

Шматлікія выразы, якія ўзыходзяць да біблейскіх міфаў, страцілі сваю царкоўна-

культавую афарбаванасць і ў выніку сімвалічнага пераасэнсавання атрымалі новае значэнне, не ўласцівае першакрыніцы («Прыгадайце ў вечным святле, Як самотная зорка – ракета Ціха падала ў цёмны **Бетлем**» [5, с. 227], «Быццам толькі што вось адбылася **Галгофа**» [5, с. 207]).

У ідыястылі У. Караткевіча знайшлі адлюстраванне розных па структуры прэцэдэнтных тэксты: прэцэдэнтныя імёны («*На Беларусі Бог жыўе...*» [5, с. 241]; «*Калумбы зямлі незнамай*» [5, с. 340]), прэцэдэнтныя спалучэнні («*Новая Атлантыда*» [5, с. 260]) і прэцэдэнтныя выказванні («*Гісторык грэчаскі эпічна і проста пра нас даўным-даўно паспеў сказаць “Жыве ў Гіпербарэі люд дзівосны, якому не балюча паміраць”*» [5, с. 316]).

Прэцэдэнтнае імя (ПІ) – індывідуальнае імя, злучанае або з шырока вядомым тэкстам («*Шкадава-аць, – і раптам выплюнуў: – Ідыёт ты! Князь Мышкін!*» [4, с. 201]), або з прэцэдэнтнай сітуацыяй («*–Памятаеш, быў такі Іксён? – пасля паўзы спытаў Андрэй. – Закахаўся ў Геру, жонку Зеўса. Яго вырашылі злавіць і падсунулі яму воблака, надаўшы яму вобраз Геры. Ён выдаў сябе, абдымаючы воблака, і яго навакі прывязалі да кола, якое круцілася*» [4, с. 269]).

ПІ па структуры [2, с. 172] можна падзяліць на аднакампанентныя («*А ты што, не чытаў Эклезіяста?*» [3, с. 155], «*І Хрыстос сем стагоддзяў Вісіць на пахілым крыжы*» [5, с. 28]) і **многакампанентныя** («*Некалькі год назад Янка Брыль, Валодзя Калеснік і я наведалі стражытны дуб у Варончы, звязаны з імем Адама Міцкевіча. (...) Год назад дуб Міцкевіча ў Варончы яшчэ стаяў. Можна яшчэ не позна?*» [3, с. 311–312], «*І струны, як змеі Мядузы Гаргоны, Свісцяць на вятры і ловаць мяне*» [4, с. 173]).

Трэба адзначыць, што ў адных выпадках у ППІ У. Караткевіча найбольш вядомага ПФ, як правіла, выкарыстоўваюцца без якіх-небудзь аўтарскіх тлумачэнняў па прычыне іх высокай верагоднай вядомасці шырокаму колу чытачоў («*З доўгай, цяжкай, паўночнай тваёй Адысеі Я чакала цябе*» [5, с. 140]), «*Імя ў яго было дзіўнае. Ён трохі нават ганарыўся ім і на пытанні, чаму такое, адказваў, што некаторыя прыдняпроўцы любяць варажскія імёны: у памяць аб Рагвалодзе і Рагнедзе*» [3, с. 344]), тады як у іншых выпадках у тэксце аўтар дае тлумачэнні ці прыводзіць якія-небудзь звесткі пра крыніцы прэцэдэнтнасці на метатэкставым узроўні. Гэта можа быць указанне на:

- **назву мастацкага тэксту ці яго аўтара** з ярка выяўленай пазіцыяй пісьменніка: «*Што ж, прымусьце чалавека пісаць тэхнічныя раманы ў духу “Рэльсаў” П’ера Ампа. Будзе ў літаратуры яшчэ адной нудотай больш*» [3, с. 224], «*Гамер і лірныя песні не старэюць*» [3, с. 306];

- **гістарычную падзею**: «*Ноч святое Вальпургі: рук спляценне, Вежы, мур і горад з сярэдніх вякоў*» [5, с. 300];

- **гістарычную асобу**: «*У доме жыў пісьменнік Фраерман, аўтар “Дзікага сабакі Дзінга”*» [3, с. 342];

- **гістарычную эпоху**: «*Час рабоў і здрады. Эпоха Чынгіза*» [5, с. 359], «*Ён нарадзіўся ад жолуда нейкага такога самага волата, ад якога даўно не засталася і слядоў. Бацька ягоны жыў у часы Цэзара і Спартака, Хрыста і Нерона, Атылы і Катэла. І вось аднойчы ён задумаўся аб неўміручасці і вечнасці і неспадзявана скінуў жолуд*» [3, с. 308].

Калі ж аўтар не да канца ўпэўнены, што адпаведнае імя адносіцца да ліку шырока вядомых чытачу, то ён выкарыстоўвае тая ці іншыя спосабы актуалізацыі прэцэдэнтнага імя, напрыклад, выносіць ў моцную пазіцыю назву і эпиграф з аўтарскімі каментарыямі: «*Афіцэру Лісаневічу*» «*Яму прапанавалі выклікаць на дуэль Лермантава. Мы нічога болей не ведаем аб ім*» [5, с. 249].

Пры ўжыванні таго ці іншага прэцэдэнтнага імя з усяго мноства характарыстык законнага носьбіта дадзенага імя вылучаецца нейкі абмежаваны набор прыкмет, а часцей за ўсё і адна прыкмета, тады як астатнія адкідаюцца як неістотныя. Напрыклад, імя яўрэйскага цара Саламона сімвалізуе мудрасць («*Ён мог цэлую гаозіну гаварыць лухту, а потым кінуць нешта такое, чаго і Саламон не сказаў бы*» [4, с. 192]), герой старажытнагрэчаскай міфалогіі Геркулес – гэта сіла, моц («*Улан стаяў перад ім моцны, як Геркулес, кучаравы (“Ванька-ключнік”, – падумалася Гораву), з румянымі вуснамі і нахабнымі светлымі вачыма*» [4, с. 33]), Касандра – багіня, якая валодае здольнасцю прадбачання («*Бачыце вы... Касандра-праорчыца, – сказаў Пружынін*» [4, с. 247]), Марфей – гэта бог сну («*Бачыце, які Марфей, – усміхнулася гаспадыня. – Гэта Аленін, бадай, лепшы з маладых мастакоў*» [4, с. 186]).

У ППІ пісьменніка можна вылучыць наступныя апеляцыі да ўласных імёнаў, якія маюць статус універсальнасці і вядомасці:

- **прэцэдэнтныя імёны, якія пазначаюць мастацкія ці іншыя творы**: «*І таму ён мог працаваць за яе не сем год, як той, з Бібліі, а ўсё жыццё, абы не падманулі, абы не падсунулі іншай*» [4, с. 218], «*А ты што, не чытаў Эклезіяста?*» [3, с. 155] («*Кніга Кніг*», якая паўплывала на розум чытачоў на працягу многіх стагоддзяў); «*недзе чытаў нешта падобнае. Мо ў Брэма, мо ў папулярызатара М. Хана, аўтара “Нарысаў з жыцця малпаў” і “Жывёлы нашых лясоў”, а мо ў нейкім часопісе*» [3, с. 413];

- **прэцэдэнтныя імёны, якія ўзыходзяць да фальклору**: «*Маішэка*» [5, с. 39], «*Так, напрыклад, выйшла на людзі легенда пра Маішэку. Я паляваў*

менавіта за другой групай легенд. Мне трэба было спяшцаца: легенда і казка выміраюць» [8, с. 10] (на аснове легенды быў напісана першы верш, далей імя гэтага героя не раз згадваецца ў іншых творах пісьменніка); «*Балада пра паўстанца Ваўкалаку*» [5, с. 37]; «*Армянскія ананімныя прытчы*» [5, с. 290], якія нясуць на сабе адбітак мудрасці старажытнага Урарту, Малой і Вялікай Арменіі;

- **прэцэдэнтныя імёны і назвы твораў рускіх пісьменнікаў і паэтаў:** «Наведаў ён у Салотчы і дом гравёра Пажаласціна, які Паўстоўскі апісаў у «Тэлеграме» і «Мяшчорскай старане». Дом быў стары, з мезанінам, у якім пісьменнік уладкаваў «капітанскі мосцік» – свой кабінет, з садам, што раскошна ляжаў за ім. У доме жыў пісьменнік **Фраерман**, аўтар «Дзікага сабакі Дзінга»» [3, с. 342], «Нічога, навучыся. У твае гады і Някрасаў, бадай што, не лепей пісаў» [4, с. 64];

- **прэцэдэнтныя імёны і назвы твораў беларускіх пісьменнікаў і паэтаў:** «Нарадзіўся Янка Купала» [5, с. 45], «Цень Міцкевіча нада мною Лебядзіную песню вядзе» [5, с. 187];

- **прэцэдэнтныя імёны і назвы твораў сусветна вядомых пісьменнікаў і паэтаў:** «Гамер і лірныя песні не старэюць» [3, с. 306], «Вечар стаяў спякотны, і таму Андрэй у адных трусах і майцы ляжаў на кіліме, на падлозе, і чытаў «Боскую камедыю» Дантэ, калі да яго ў пакой уварваўся Яніс» [4, с. 271];

- **прэцэдэнтныя імёны, якія пазначаюць гістарычных асоб:** «Зніклі нашчадкі князя Вячка, няма прамых нашчадкаў Андрэя Полацкага, нястомнага ворага Крэўскай уніі. Ён забылі» [3, с. 16], «браты-беларусы ўратавалі ад татар славянскую і неславянскую поўнач. Цяпінскі, і Вячка, і Міхал Крычаўскі – усе яны былі ў ім. І ён быў – усе тыя людзі, што будуць. Усе» [3, с. 355] (тут пераважаюць імёны, якія з’яўляюцца значнымі для беларускай гісторыі і якія сталі ментальнымі знакамі культуры і гісторыі Беларусі);

- **прэцэдэнтныя імёны, якія пазначаюць выдатных асоб сусветнай гісторыі і культуры:** «Пад зямлёю, дзе цемра пануе ўвесь год. Для нашчадкаў хавалі кнігі **Назона І Катулавых** вершаў атручаны мёд» [5, с. 97], «лічыў, што найбольшы геній – **Плутарх**» [5, с. 98].

Шырока распаўсюджана метафарычнае выкарыстанне прэцэдэнтнага оніма для пазначэння чалавека, які, на думку аўтара, падобны да непасрэднага носбіта дадзенага антрапоніма; часцей гэта мае ў творах У. Караткевіча іранічны характар. Такі прыём дазваляе правесці паралелі паміж поглядамі, асабістымі якасцямі, сферай занятасці адпаведных асоб і служыць для

выражэння адносінаў аўтара да гэтых людзей. Пар.: «Кінь глядзець, кажу. Замнога гонару. Падумаеш мне яшчэ: **каралева Пятра Вялікага**» [4, с. 103]; «*Бачыце вы... Касандра-прарочыца, – сказаў Пружынін*» [4, с. 247]; «– *Бачыце, які **Марфей**, – усміхнулася гаспадыня. – Гэта **Аленін**, бадай, лепшы з маладых мастакоў*» [4, с. 186]; «*Здзекуючыся, ён называў сябе ў думках **Ленскім, Крэцьенам дэ Труа, Вертэрам**, але падсвядома адчуваў, што так яно і ёсць, што тое, што блакітнае сяйво вакол, звязала яго з гэтай жанчынай нябачнымі повязямі, мацней якіх не было нічога*» [4, с. 214].

Прэцэдэнтныя імёны ў ПП У. Караткевіча прадстаўлены:

- у выглядзе анамастычнай **метафары:** «Узносяцца над светам **Парфеныны**, / У садах квітучых музыка іграе, / **Гамеры** светлыя складаюць гімны / **І моцарты** над нотамаі сядзяць» [5, с. 284];

- у складзе камбінаванай канструкцыі – **метафара + вобразнае параўнанне:** «*І струны, як змеі **Мядузы Гаргоны**, Свісцяць на вятры і ловяць мяне*» [4, с. 173];

- у складзе **параўнальнага зварота:** «*Замры, падобны на **Нептуна**, Трызубец, сціснуўшы ў далонь*» [5, с. 27];

- у выглядзе **параўнання** з аўтарскімі тлумачэннямі: «*Улан стаяў перад ім моцны, як **Геркулес**, кучаравы («Ванька-ключнік», – падумалася **Гораву**), з румянымі вуснамі і нахабнымі светлымі вачыма*» [4, с. 33].

Вынікі

Такім чынам, ПП У. Караткевіча характарызуецца наяўнасцю апеляцый да розных прэцэдэнтных феноменаў, якія перажываюць, як правіла, аўтарскую трансфармацыю і выкарыстоўваюцца ў якасці вобразных сродкаў і спосабаў узмацнення стылістычных прыёмаў.

Характэрнай рысай функцыянавання прэцэдэнтных феноменаў у ідыястылі пісьменніка з’яўляецца тое, што крыніцы інтэртэкстуальных уключэнняў у большасці сваёй так ці інакш далучаны да нацыянальных спецыфічных адметнасцей беларускай культуры і гісторыі.

Прэцэдэнтныя феномены робяць змест больш яркім, насычаным, вобразным, дазваляючы аўтару стварыць унікальны, непаўторны свет, вытканы са мноства ўжо існуючых у беларускай нацыянальнай карціне свету імёнаў, тэкстаў і вобразаў. Акрамя таго, яны ствараюць пэўны эфект гульні, прыцягваючы чытача-інтэлектуала да пошуку крыніцы прэцэдэнтнасці, разгадкі яе значэння і асэнсавання аўтарскай задумы.

Літаратура

1. Менджерицкая, Е.О. Когнитивные аспекты изучения синтаксиса художественной литературы / Е.О. Менджерицкая // Лингвистика на исходе XX века. Итоги и перспективы. Тезисы докладов международной конференции. Т.1. – М.: Изд-во МГУ, 1995. – С. 423.
2. Красных, В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В.В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 375 с.
3. Караткевіч, У. Аповесці, апавяданні казкі / У. Караткевіч // Збор твораў: у 8 т. – Мінск: Маст літ., 1988. – Т. 2. – 511 с.
4. Караткевіч, У. Раман. Аповесці. / У. Караткевіч // Збор твораў: у 8 т. – Мінск: Маст літ., 1988. – Т. 3. – 543 с.
5. Караткевіч, У. Вершы, паэмы / У. Караткевіч // Збор твораў: у 8 т. – Мінск: Маст літ., 1987. – Т. 1. – 431 с.
6. Гончарова, Н.А. Из античной мудрости: Латинские пословицы и поговорки с русскими соответствиями / Автор-составитель Н.А. Гончарова. – Мн.: Вышш. шк., 2004. – 495 с.
7. Караткевіч, У. Хрыстос прыязліўся ў Гародні / У. Караткевіч // Збор твораў: у 8 т. – Мінск: Маст літ., 1990. – Т. 6. – 494 с.
8. Караткевіч, У. Дзікае паляванне караля Стаха. Аповесць. Чорны замак Альшанскі. Раман / У. Караткевіч // Збор твораў: у 8 т. – Мн.: Маст літ., 1990. – Т. 7. – 494 с.

References

1. Mendzherickaja, E.O. (1995). Kognitivnye aspekty izuchenija sintaksisa hudozhestvennoj literatury. *Lingvistika na ishode XX veka. Itogi i perspektivy. Tezisy dokladov mezhdunarodnoj konferencii*. [Cognitive aspects of the study of the syntax of fiction. *Linguistics at the end of the twentieth century. Results and prospects. Abstracts of the international conference*]. V.1. M.: Izd-vo MGU, 423. (In Russ).
2. Krasnyh, V.V. (2003). «Svoj» sredi «chuzhih»: mif ili real'nost'? ["Your" among "strangers": myth or reality?]. M.: ITDGK «Gnozis». (In Russ).
3. Karatkevich, U. (1988). Apovesci, apavjadanni kazki. *Zbor tvoraŭ* [Stories, fairy tale stories. *Collected works*], in 8 t. Minsk: Mast lit., 2. (In Russ).
4. Karatkevich, U. (1988). Raman. Apovesci. *Zbor tvoraŭ* [Roman. Story. *Collected works*]. u 8 t. Minsk: Mast lit. T. 3. (In Russ).
5. Karatkevich, U. (1987). Vershy, pajemy. *Zbor tvoraŭ* [Poems. *Collected works*]. u 8 t. Minsk: Mast lit., T. 1. (In Russ).
6. Goncharova, N.A. (2004) *Iz antichnoj mudrosti: Latinskie poslovice i pogovorki s russkimi sootvetstvijami*. [From ancient wisdom: Latin Proverbs and sayings with Russian correspondences]. Minsk.: Vyssh. Shk. (In Russ).
7. Karatkevich, U. (1990). Hrystos pryzjamliŭsja ŭ Garodni. *Zbor tvoraŭ* [Christ landed in Grodno. *Collected works*]. u 8 t. Minsk: Mast lit., T. 6.. (In Russ).
8. Karatkevich, U. (1990). Dzikae paljavanne karalja Staha. Apovesc'. Chorny zamak Al'shanski. Raman. *Zbor tvoraŭ*. [The savage Hunt of king Stach. Story. Black castle Olshansky. Roman. *Collected works*]. u 8 t. – Mn.: Mast lit. T. 7. (In Russ).